

IMPEERIUMIDE LÖHN

KARL SCHLÖGEL

IMPEERIUMIDE LÕHN

**CHANEL N° 5
JA PUNANE MOSKVA**

Tõlkinud Hanna Miller

Originaali tiitel:
KARL SCHLÖGEL
DER DUFT DER IMPERIEN
Chanel No 5 und Rotes Moskau
Carl Hanser Verlag

Toimetanud Ivika Arumäe
Keeletoimetanud Piret Pihlak
Kujundanud Kaspar Ehlvest
Küljendanud Erje Hakman

© 2020 Carl Hanser Verlag GmbH & Co. KG, München
Tõlge eesti keelde © Hanna Miller ja kirjastus Argo, 2022

www.argokirjastus.ee
ISBN 978-9949-688-93-7
Trükitud Tallinna Raamatutrükikojas

In memoriam
Karl Lagerfeld (1933–2019)

SISUKORD

Plaaniväline uurimus.....	9
Impeeriumi lõhn ehk kuidas pärast Vene revolutsiooni kujunevad 1913. aastal loodud Keisrinna Katariina II Lemmikbuketist parfüüm Chanel N° 5 ja Nõukogude lõhnaõli Punane Moskva.....	13
Lõhnamaastikud. Prousti Madeleine ja ajalookirjutus.....	28
Kui katkeb kõige nõrgem lüli imperialismi ahelas (Lenin). Lõhnamaailm ja revolutsioon haistmises	39
Hüvastijätt <i>belle époque</i> 'iga ja „uue inimese“ rõivad. Chaneli ja Lamanova topeltrevolutsioon	58
Chanel ja <i>Russian connection</i>	71
<i>French connection</i> Moskvas. „Tööliste isamaa“ ja Mihhail Bulgakovi jälg	81
Auguste Micheli lõpetamata projekt: parfüüm Nõukogude Palee.....	87
Võimu ahvatlev lõhn. Coco Chanel ja Polina Žemtsužina- Molotova – kaks 20. sajandi karjääri.....	99

Teisest maailmast. Krematooriumide suits ja Kolõma laagrite lõhn	126
Pärast sõda. Inimene ei ela ainult leivast. Uus <i>look</i> ja <i>stiljagi</i>	133
Olga Tšehhova, Saksa filmi <i>grande dame</i> . Kosmeetika ja unistus igavesest noorusest	144
<i>How one world smells</i>	152
Mitte ainult „Must ruut“. Malevitši flakoon	157
Märkused	162
Kasutatud kirjandus	183
Illustratsioonide allikad	192
Isikunimede register	195

PLAANIVÄLINE UURIMUS

Mul polnud ealeski kavas hakata tegelema lõhnade, aroomide või koguni parfüümidega. Seda, et maailma jaotamine idaks ja lääneks tähendas ka lõhnamaailma kaheks jaotumist, teadis igaüks, kes oli enne Berliini müüri langemist läbinud kordki Friedrichstrasse piiripunkti Berliinis. Minu teaduslike uurimistööde nimekirjas olid esikohal aga teised teemad ja teistsugune aines. Mul polnud mingit kavatsust asuda täitma lünka teadusuuringutes ega soovi tekitada pööret kultuuriteaduses. Teadmised lõhnamaailmast olid mul enam kui tagasihoidlikud, vastates tõenäoliselt sellele, mida teab üks keskmine meesterahas, kel on seepidest, deodorantidest, kreemidest ja tualettvetest käepärast üksnes hädatarvilik. Kokkupuude lõhnamaailmaga oli pigem marginaalne ja väga konkreetne: kogesin seda suurte kaubamajade parfüümiosakondi läbides – need paiknevad ju enamasti esimesel korrusel ja nii pole neid võimalik eirata – või lennujaamades, kus väljuvate lendude alale pääseb üksnes tollivaba kaupluste tsooni kaudu. Parfüümidest või veidrast lõhnasegust enamgi avaldab viimastes muljet valguse, kristallide, värvuste, peeglite ja klaasi tekitatud vikerkaare küütlemine ning täiuslik meik sealsetel daamidel, kes ei ole lihtsalt müügipersonal ja teenindajad, vaid pigem modellid, elegantsi elav kehastus. Selles värvi- ja lõhnanüansside lõputu astendamise säravas maailmas tunnen ma end alati väga võõrana.

Ometi sai just see ajendiks, mis pani mind kõhklusi ületama ja julgustas ilma eelteadmisteta sisenema sellesse erilisse valdkonda. On see ju teatavat laadi omavoli, kui keegi võtab õiguse kirjutada millestki, millest tal varem aimugi pole olnud. Mis tahes kõhklustest tugevamaks kujunes esimene impulss, mis osutus enamaks kui lihtsalt mulje ja millest kasvas välja tõeline „jäljeajamine“ – protsess, mille vallandasid selle enda sisemine energia ja külgetõmme, mis annab järele ning lahtub alles siis, kui lugu on ära jutustatud ja pinge vaibunud.¹

Alguses oli lõhn, mis Nõukogude Liidus hõljus õhus kõikjal, kus toimus midagi väga pidulikku – oli see siis Moskva konservatooriumis, Suures Teatris, ülikooli lõpuaktusel või pulmapeol. See veidi magus, raske aroom seostus minu mälestustes pigem soliidse publiku ja läikima löödud parketi ning säravate lühtritega teatri jalutusruumis, kus publik vaheajal ringles. Kogesin seda lõhna ka Saksa Demokraatlikus Vabariigis, eelkõige sealsetel ametlikel vastuvõttudel, Saksa DV ja Nõukogude Liidu kohtumiste raames või Ida-Saksamaa ohvitseride kasiinos. Esialgu tahtsin ma lihtsalt teada, mis lõhnaga on tegu, võib-olla ehk isegi välja selgitada, mis parfüüm see on, aga siis läks kõik edasi juba justkui iseenesest, üks samm järgnes teisele. Esimeste uuringute tulemuseks oli tõdemus, et tegu on Punase Moskva nimelise parfüümiga. Ja kuigi me tunneme Chanel N° 5 edulugu, ei tea me peaaegu midagi kõige populaarsemast Nõukogude parfüümist. Selgus, et mõlema lõhna puhul on tegemist ühise algkompositsiooniga, mille löid Vene tsaaririigis Prantsuse parfüümimeistrid, kellest üks, Ernest Beaux, pöördus pärast revolutsiooni ja kodusõda tagasi Prantsusmaale ning kohtus seal Coco Chaneliga, aga teine, Auguste Michel, jäi Venemaale, aitas kaasa Nõukogude parfüümitööstuse rajamisele ja lõi Keisrinna Katariina II Lemmikbuketi põhjal parfüümi Krasnaja Moskva – Punane

Moskva. Mõlemad lõhnad sümboliseerivad uute lõhnamaailmade teket, radikaalselt eri teid pidi kulgenud elulugusid, 20. sajandi esimese poole kultuurimiljöösid Pariisis ja Moskvast, aga ka võimu peibutavat lõhna: karjääre, mida tegi Coco Chanel, kes laskus okupeeritud Pariisis mahhinatsioonidesse natsidega, ning – mis hoopis vähem teada – Nõukogude Liidu välisministri abikaasa ja rahvakomissar Polina Žemtšuzina, kes vastutas mõnda aega ka Nõukogude Liidu kosmeetika- ja parfüümitööstuse eest. Kui Coco Chanel asub pärast sõda ajutiselt elama Šveitsi, siis Polina Žemtšuzina-Molotova saadetakse 1940. aastate lõpul juudivastase kampaania käigus viieks aastaks asumisele, kus ta õpib tundma laagrilõhna. Kui Chanel teeb 1950. aastail eduka *comeback*'i Pariisi moelavadel, elab Žemtšuzina tagasitõmbunult oma mehe kõrval Moskvast ja jääb kuni surmani 1970. aastal veendunud stalinistik. Minu uurimuse kõrvalharu viib mind aga Saksa filmi *grande dame*'i Olga Tšehhovani, kes oli ühtlasi diplomeeritud kosmetoloog.

Nii populaarne, kui Punane Moskva ka polnud, ei saanud see vastu hilise Nõukogude Liidu stagneerumisele ja üleilmse lõhnatööstuse survele. Nõukogude Liidu järgsel Venemaal tuli lõhn uuesti turule ja väljendab – nii nagu ka sääraste pudelikeste kogumiskirg – kollekttsionääride omapärast igatsust kadunud aegade järele. Selliseil otsinguil ei jää olemata ka vapustavad avastused: Nõukogude Liidu ostetuima lõhnaõli pudelikese pikka aega anonüümseks jäänud disainer oli Nõukogude avangardistlik maalikunstnik Kazimir Malevitš ja seda veel enne oma kuulsat musta ruutu, 20. sajandi maalikunsti ikooni.

Minu uurimistöös tuli ette pikki ajavahemikke, mil ei juhtunud midagi, siis aga ilmnemist taas üllatavad leiud, mis innustasid jätkama. Selle töö käigus sai ekseldud Venemaa linnade turgudel, kogutud revolutsioonieelseid pudelikesi ja

reklaamplakateid ning kohatud kõikjal asjaarmastajaid, kes end ekspertidena välja pakkusid. Sai ette võetud palverännak Place Vendôme'ile ja Rue Cambonile majja number 31, et näha trepikoda, kus Coco Chanel kunagi oma kollektsioone esitles ning kus jõuti lõpuks järeldusele, et luksusemaailm pole ühiskonna analüüsimisel sugugi vähem oluline kui lihtinimeste argielu. Rue Saint-Honoré butiigid ja parfüümikauplused annavad ettekujutuse käsitöö väärakusest ning kunstnike ja disainerite ammendamatu kujutlusvõimest. Ilma suurelt Karl Lagerfeldilt saadud inspiratsioonilaenguta poleks seda raamatut aga võib-olla üldse sünninud. Minu teekond viis mind muuseumidesse ja arhiividesse, kuhu ma poleks muidu eales sattunud, ning minu ees avanesid võrgustikud ja inimestevahelised seosed, mis tulevad ilmsiks ainult mingite eriliste asjaolude valguses. Djagilev kui Coco Chaneli ja Malevitš kui Tiffany, Gallé või Lalique'i ajastukaaslane. Ja kes viitsib veidigi internetis sobrada, avastab, et Punane Moskva pole üksnes nostalgikute kogumisobjekt, vaid parfüümi saab tellida ka e-poest.

Igal ajal on ka oma aroom, oma lõhn, oma hõng. „Äärmuste sajand“ tekitas omad lõhnade universumid. Revolutsioonid, sõjad ja kodusõjad on ka lõhnades tajutavad sündmused. Maa ilma jagunemisest möödunud sajandil saab nüüd rääkida *post festum* ning seda võib uurida ja kirjeldada ka lõhnaaistingute abil.

BERLIIN / LOS ANGELES, KEVAD 2019

KARL SCHLÖGEL

**IMPEERIUMI LÕHN EHK KUIDAS PÄRAST
VENE REVOLUTSIOONI KUJUNEVAD
1913. AASTAL LOODUD
KEISRINNA KATARIINA II
LEMMIKBUKETIST PARFÜÜM CHANEL N° 5
JA NÕUKOGUDE LÕHNAÕLI
PUNANE MOSKVA**

Pealtnäha paistab, et see kõik oli juhus. 1920. aasta hilissuvel kohtus Coco Chanel reisil Cannesi parfüümimeistri Ernest Beaux'ga. Kohtumine toimus viimase laboris ja selle oli oletatavasti korraldanud tsaariperekonna liige, viimase tsaari nõbu ning Chaneli toonane armuke Dmitri Pavlovitš Romanov, kes elas kodumaalt pagendamisest saadik Prantsusmaal.¹ Nii nagu suurvürst Dmitri Pavlovitš, kes oli 1916. aasta talvel Rasputini mõrvanud vürsti Feliks Jussupovi lähedane sõber, kuulus ka Ernest Beaux Vene aristokraatia luksuse ja moe maailma. Moskva õukonnavarustaja Alphonse Rallet & Co peaparfüümimeistrina oli ta pärast revolutsiooni ja kodusõda Prantsusmaale naasnud ning liitunud firma Rallet' üles ostetud Prantsuse parfüümitootja Chiris' filiaaliga Grasse'is. 1913. aastal oli Beaux Romanovite dünastia 300 aasta juubeli puhul välja töötanud Keisrinna Katariina II Lõhnabuketi – Bouquet de l'Imperatrice Catherine II. Parfüüm nimetati ümber 1914. aastal ja selle uueks nimeks sai Rallet N° 1 – ajal, mil Venemaa sõdis Saksamaaga, ei saanud ju nõuda, et venelannadest kliendid kasutaksid lõhna, mis oli loodud

Parfüümimeister Ernest Beaux.

austusavaldusena Saksa-
maalt Anhalt-Zerbstist pärit
keisrinnale. Beaux oli par-
füümi retsepti Prantsus-
maale kaasa toonud ning
üritas nüüd buketti kohal-
dada Prantsusmaa uute
oludega. Kümnest proo-
vist koosnevast sarjast valis
Coco Chanel välja viienda,
millest kujuneski edasine
tootemark Chanel N° 5.

Raamatu „Maaailma
kuulsaima parfüümi aja-

lugu“ autor Tilar J. Mazzeo kirjeldab toimunut nii: „Ja seal nad
seisid, kümme väikest klaaspudelikest numbritega üks kuni viis
ja kakskümmend kuni kakskümmend neli. Lünk arvude reas
viitas sellele, et tegemist oli kahe erineva, kuigi teineteist
täiendava lõhnaseeriaga, millest kumbki pakkus uuele lõhnale
erilaadset lähenemisvõimalust. Kõigis neis väikestes klaaspude-
likestes oli täiesti uus lõhn, mis baseerus valdavalt provansi
roosil, jasmiinil ja kõigest mõni aasta varem loodud sünteetilis-
tel ainetel, mida nimetati aldehüüdideks. Legendi kohaselt
olevat ühe hooletu laboriassistendi süül tekkinud selle veel läbi
uurimata ühendi tugev üledoos. Assistent olevat valanud
aldehüüdid pudelisse, olgu tahtmatult või mitte, kümne-
protsendise lahuse asemel puhtalt.

Nuusutades ja mõtteisse süvenenult veetis Coco Chanel
terve päeva ruumis, kus teda ümbritsesid apteegikaalud,
mensuurid ja arstimipudelikesed. Ta lasi keerutada oma nina

all igat lõhnaproovi ning kuulda oli üksnes seda, kuidas ta aeglaselt sisse ja välja hingas. Chaneli nägu ei reetnud midagi. Seda, kui osavõtmatu mulje oskas Gabrielle endast jätta, teadsid kõik, kes teda tundsid. Ja siis tekitas üks neist lõhnadest Chaneli meeltes vastukaja, sest ta naeratas ja teatas ilma igasuguse kõhkluseta: „Number viis.“ „Jah,“ kinnitas ta hiljem, „see oli see, mida ma olin oodanud. Lõhn nagu ei ükski teine. Parfüüm naisele naise lõhnaga.“ Ka selles, mis puudutas number viie võtmist lõhna nimesse, paistis Chanel olevat enesekindel ja kõhklusteta. „Ma esitlen oma kollektsiooni 5. mail, aasta 5. kuul,“ vastas ta Ernestile, „ning seepärast peab 5. proovile jääma see nimi, mis sel praegu on. See toob meile õnne.“²

Ernest Beaux kirjeldas hetke, mil legendaarne lõhn sündis, aastaid hiljem, 27. veebruaril 1946 kõnet pidades: „Minult on küsitud, kuidas mul õnnestus luua lõhn Chanel N° 5. Esiteks lõin ma selle parfüümi juba 1920. aastal, kui olin sõjast tagasi pöördunud. Üks osa minu sõjaväeteenistusest möödus Põhja-Euroopa riikides, teisel pool polaarjoont, polaarpäeva ajal, kui järvedest ja jõgedest õhkub erilist värskust. Seda iseloomulikku hingust olin ma oma meeltes kandnud ning pärast suuri pingutusi ja katsetusi õnnestus mul see taastluua, kuigi esimesed aldehyüdid olid ebastabiilsed. Teiseks, miks selline nimi? *Mademoiselle* Chanel, kel oli väga edukas moemaja, palus mul luua talle parfüümi. Tutvustasin talle sarja lõhnu numbritega üks kuni viis ja kakskümmend kuni kakskümmend neli. Ta valis mõned välja, teiste hulgas ka lõhna number viis. Küsisin temalt, kuidas tuleks seda lõhna nimetada. Preili Chanel vastas: „Ma esitlen oma rõivakollektsiooni 5. kuu 5. kuupäeval, see tähendab mais. Seega jätame lõhnale numbri, mis sel on. Number viis toob lõhnale õnne.“ Tunnistan, et preili Chanel ei eksinud. Seda uut lõhnanooti on saatnud suur edu: pole ühtki parfüümi, mis oleks leidnud nii palju austajaid ja mida oleks püütud nii väga järelle teha kui lõhna Chanel N° 5.“³

Number 5 oli abstraktne, sel polnud midagi ühist traditsiooniliste luksuslike aroomidega, nagu roos, jasmiin, ilangiõli või sandlipuu; see lõhn viitas millelegi täiesti uuele – lõhna keemilisele tootmisele, tööle aldehyüdidega, koostisosadele, mis muutsid terve sajandi lõhnamaailma ja tegid Chanel N° 5t ehk ajastu suurima parfüümi. Seejuures ei kasutatud aldehyüde esimest korda, kuid esimest korda kasutati neid tuntud parfüümis ja nii suurtes kogustes. Seeläbi „loodi täiesti uus lõhnaperekond – niinimetatud lillelõhnalised aldehyüdid, mille juures on aldehyüdi lõhn samavõrd oluline kui lillearoomi bukkett“.⁴

Auväärne parfüümivalmistamise kunst, mis polnud veel päris lõplikult eemaldunud alkeemiast ja seebikeetmisest, millest see oli alguse saanud, kohtus nüüd tööstusajastu keemiaga. Aldehyüdide puhul on tegu ühenditega, mille molekulis on hapniku-, vesiniku- ja süsinikuaatomid omavahel seotud kindlal viisil. Need ühendid tekivad vahestaadiumina alkoholi oksüdeerumise protsessis. Aldehyüdide molekulidel on sageli meeldiv lõhn, näiteks apelsinikoore hapukas värskus, sidrunhein, kaneel (sinnamaldehyüd) jne. Need ühendid lenduvad kergesti, hajuvad õhus kiiresti ja haihtuvad peagi täielikult. Need tugevdavad parfüümi aroome ja vallandavad seega reaktsioone närvisüsteemis. „Tekib kripeldav värskustunne või nagu elektrilöögist põhjustatud kerge värin. Seetõttu mõjub Chanel N° 5 meeltele nagu jahedate pärlendavate šampanjamullide lõhkemine.“ See efekt vastas Ernest Beaux' soovile luua lõhn, mida ta oli kogenud põgenemisel Venemaa kodusõjast, oma teekonnal üle Koola poolsaare, läbi lume ja tundra teisel pool polaarjoont. „Alpi kõrgmäestikus ja polaarjoone taga inimtühjas tundras esineb aldehyüde tänapäeval sellises kontsentratsioonis, mis on kümme korda suurem kui maakera teistes lumistes piirkondades, mistõttu tunduvad

*Rallet' lõhnaõlipudel Romanovite
kahepäise kotkaga.*

sealne õhk ja jää selgemad ning intensiivsemad.“ Chanel N° 5 loomisel lisas Beaux lume ja lumesulamise kargele hõngule suure koguse jasmiini, mille ta leidis lille- ja parfüümi metropolist Grasse'ist, ning sai küllusliku ja magusa lõhna, mis tähendas muidugi ka kallist hinda. „Chanel N° 5 ja selle erakordse edu saladuse üks osa on olemuslik kontrast meelise lillelõhna ja askeetlikult mõjuvate aldehyüdide vahel.“⁵

Chanel N° 5 loomise kohta on siiski mitu hüpoteesi. Laboriassistendi eksitusel rajaneva hüpoteesi vastu räägib see, et roosi ja jasmiini akord oli viidud täiuslikku tasakaalu aldehyüdide kompleksiga, seega pidi tegu olema süstemaatiliste uuringute tulemusega. Eriliselt värske polaarõhuga seotud hüpoteesi vastu kõneleb see, et Beaux oli kasutanud aldehyüde juba 1913. aastal keisrinna Katariina II auks loodud lõhnabuketis Bouquet Préféré de l'Impératrice, mis oli inspireeritud Prantsuse parfüümimeistri Robert Bienaimé (1876–1960) edukast parfüümist Quelques Fleurs; nii et kõige tõenäolisem tundub oletus, et Chanel N° 5 puhul on tegemist keisrinna lemmikbuketi modifikatsiooniga, mille Beaux aasta hiljem ümber nimetas ja nime Rallet N° 1 all välja tõi.⁶